

ÖZBEKİSTAN'DA FOLKLOR FAALİYETLERİ*

Ali Abbas ÇINAR

Özbekistan'daki folklor faaliyetleri, Avrupa'daki hareketin Rusya'ya yansıması ve Rus folklorcuların bu alanda yapmış olduğu çalışmalarla başlamış daha sonra gelişmiştir.(1) Bu konudaki araştırmalar ekolleşmeyi de getirmiştir. Rusya'daki ekolleşme Özbekistan'da da yaşanmıştır. Bunlardan mitolojik ekol, folklorun çeşitli alanlarında oluşan değerleri tamamen mitolojiye bağlamış, folklorun yaratıcı gücünü, dinamik yapısını görmezden gelmiş, hatta inkâr etmiştir. 19. yüzyılın sonlarında, folklorik değerleri bilimsel esaslar çerçevesinde toplamak ve yayımlamak yönünde yeni çalışmalar başlatılmış, bunun sonucu olarak da yeni düşünceler ve ekoller ortaya çıkmıştır. "Seyyar Vakalar" diye bilinen görüşün taraftarları, kültür unsurlarının bir halktan başka halka geçmesinin mümkün olmadığını, meydana gelen her kültür unsurunun, içinde yer aldığı millete ait olduğunu ileri sürmüşlerdir. Antropolojik görüş taraftarları ise değişik milletlerde var olan benzer kültür

unsurlarının sebebini, türlü millet ve ırkların biyolojik benzerliğine, psikolojik kanunların umumiliğine bağlamışlardır.

Özbek Türkleri folkloru konusundaki bilgiler ilk defa Rus bilim adamları ve seyyahlarının 19. yüzyılın sonlarında veya 20. yüzyılın başlarında yazmış olduğu hatıralar veya seyahatnamelerde görülmeye başlamıştır. Bu çerçevede Özbek folklorunu esas alan makaleler de yayımlanmış, A. A. Kuşakeviç, "Ferhat va Şirin", N. Lyapunova "Şirin Kız" adlı çalışmaları, A. Vasilev "Hırsıtdin Palvan", "Şahzade Nazar Muhammed va Melika Nazar Bibi", A.N. Samoyloviç "Annamura rad Baba", "Erin Er Kılğan Hatın" adlı masalları bastırmıştır. N.P. Ostrovmov; Özbek halk masalları, bilmeceleri, atasözü ve deyimleri, halk tiyatrosu ve etnolojisi konusunda çalışmalar gerçekleştirmiştir.

1860-1870 yıllarında Özbek destanları hakkında ayrı ayrı malumatlar kaydedilmeye başlanır. Oryentalist A.L.Kün, Semerkan'ta Köroğlu destanının bazı kollarını kaydeder. E.F. Kal, tutmuş olduğu günlük 1980 yılında Termez yakınındaki Salihabat köyünde durmadan üç saat söylenen bir destan dinlediğinden bahsetmektedir. Özbek folklor araştırmacısı Hadi Zarife göre bu destan "Alpamış" destanıdır.(2) 19. yüzyılın sonlarında değişik bilim adamlarının gerek sözlü, gerekse yazılı kaynaklar üze-

* Bu çalışma, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Başkanı Prof. Dr. Umay GÜNAY'ın öneri ve yol göstericiliğinde hazırlanmıştır. Çalışmada; Özbekistan Ansiklopedisi (Taşkent 1971), N. M. Mallaev'in Özbek Adabiyatı Tarihi (Taşkent 1976) adlı eserlerden yararlanılmış, H. Razzakov, T. Mirzaev, O. Sabirov, K. İmamov'un hazırladığı Özbek Halk Ağzaki Poetik İcadi (Taşkent 1980) adlı eser özetlenmiş, diğer kaynaklardan hareketle sonuca gidilmiştir.

rinde yaptıkları çalışmalar sonucu destan geleneği konusunda pek çok eser tesbit edilir. "Göroğlu", "Yusuf va Ahmad", "Tahir va Zuhra", "Tulumbiy (Edige)" gibi destanların yeni varyantları ortaya çıkartılır. Bu eserlerin bastırılması yoluna gidilir. Bazı kolları Molla Hasan Mirbabaoğlu tarafından derlenen Köroğlu destanı, 1880 yılında, "Hikâyat-ı Göroğlu Sultan" adıyla Kazan'da yayımlanır. Bu eser 1915-1917 yılları arasında da Taşkent ve Kazan'da birkaç defa basılır. Bu çerçevede "Çar Darveş (Dört Derviş)", "Rustemi Destan", "Tahir ve Zuhra", "Âşık Garip va Şahsanam", "Şahsanam", "Bozoğlan", "Bahram va Gülendam", "Dilaram", "Hurilika va Hamra", "Gülgerah", "Boz Yiğit", "Aldarköse" vb. eserler yayımlanır.

1917 Ekim İhtilali'nden sonra Rusya dahil, Sovyetler Birliğini oluşturan bütün cumhuriyetlerde folklor konusundaki araştırma, inceleme ve derlemelere ayrı bir önem verilir. Bu; Komünist Partisi'nin halk içinde yer edinme, derlenen malzemeleri propaganda amaçlı olarak kullanma, folklordan yararlanarak kitleleri yönlendirme ve denetleme siyasetine uygun düşer.(3) Parti kararları çerçevesinde oluşturulan komiteler bu alanda pek çok çalışma gerçekleştirir.(4) Alınan kararlar hızla uygulamaya konulur. 1918 yılında, folklor unsurlarını derleme ve ondan yararlanma işi Türkistan Halk Eğitim Komisyonu Bilim Bölümü'ne verilir. Aynı yıl "Maarif" dergisinin ilk sayısında yayımlanan bir yazıda folklorun yapısı, özelliği konuları ele alınır, derleme teknikleri konusunda geniş bilgiler verilir. 1922 yılında Özbek bilim gruplarının merkezleştirilmesi yoluna gidilerek bu alandaki çalışmalara yeni boyutlar kazandırılır. M. Y. Elbek başkanlığında oluşturulan Türkistan Eğitim Komis-

yonu Devlet Bilim Danışma Kuruluna getirilen G. O. Yunusov, tiyatro-etnoloji bilim grubunun başkanı Gulam Zafariy, müzik-etnoloji bilim grubu başkanı V.A. Üspenskiy folklorun değişik alanları ve türlerinde araştırma ve derleme çalışmaları gerçekleştirir. Bu kurul, ilk çalışmalarını 1922'de Semerkant, Taşkent, Sırdarya şehirlerinde yapar. Araştırma ekibinde yer alan Tazi Alim ile G. O. Yunusov, Özbek Türkleri arasında yaptıkları derlemelerde; pek çok masal, halk şiri, bilmece ve bulmaca, atasözü ve destan geleneğinin bununla ilk defa yazıya aktarılmış olması önemli bir belge olarak folklor tarihi içindeki yerini alır. Yunusov, yazdığı makalede, Özbekistan'da ilk defa Alpamış, Köroğlu, Yusuf Ahmet vb. destanlar hakkında bilgiler verilir.(5) Alpamış destanının bazı parçalarını yayımlayarak bu alanın öncüsü olur. (6) 1921-1922 yıllarında Gulam Zafariy'in Fergana vadisine, M. Y. Elbek'in Taşkent'in Bostanlık ilçesine yapmış olduğu seferlerde; fıkralar, drama eserleri, bilmeceler derlenir.

Bilim Kurulu'nun üyeleri veya yönlendirmeleriyle derlenen malzemelerin bir bölümü 1925 yılında **Aşulalar** adıyla bastırılır. Bekcan Rahmanov, 1923 yılında Harezmi'de derlediği 564 atasözü ve deyimi aynı yıl yayımlar. Bilim Kurulu'nun toplandığı materyallerin az bir kısmı basılıp zamanımıza kadar ulaşmıştır. Ancak bu hareketler, bilim dünyasının ve edebiyat çevresinin dikkatini Özbek folkloru, dili ve etnolojisi üzerine çekmiş, folklorun öğrenilmesinin önemli bir adımı olmuştur. **1917-1925 yıllarında Özbek folklorunun toplanması, öğrenilmesi esas hedeftir.**

1925 yılının ikinci yarısında Halk Eğitimi Komisyonu Bilim Merkezi içinde

“Özbekleri Öğrenme Komitesi” teşkil edilir. Esasen bu Merkez Rusya Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin 18 Haziran 1925 yılında almış olduğu “Partinin sanat ve edebiyat alanındaki siyaseti” doğrultusundaki kararı çerçevesinde oluşturulmuştur. Partinin siyasetinin egemen kılınması için edebiyat ve sanatın yararlanma yoluna gidilmiştir. G. O. Yunusov başkanlığında teşkil edilen yeni komite, eski ve yeni destan metinlerini halk şairlerinden derlemeye başlar. Kısa bir süre içinde Alpamış, Yadgar, Şaybanihan, Yusuf ile Ahmet, Alibek ile Balibek, Rüstem, Köroğlunun Doğumu, Yunus Peri, Miskal Peri, Gülnar Peri, Avazhan, Hasanhan, Dalli, Ravşan, Hasan Batrak gibi eserler derlenip toplanır. 1926 yılından sonra Özbekistan'ın her bölgesine folklor grupları gönderilmeye başlanır. Bu araştırmalara Özbekistan Halk Eğitim Komisyonu Bilim Merkezi Özbekleri Öğrenme Komitesi, daha sonra Özbek Devlet Enstitüsü'nün etnoloji, folklor ve arkeoloji bilim dalları başkanlık etmiştir. E.D. Palivanov, A.K. Borovkov, G.O. Yunusov, L.P. Patalov, V.A. Üspenskiy, N.N. Minanov, E.E. Romanovskaya, Hadi Zarifov gibi ünlü bilim adamlarının katıldığı bu araştırmalarda folklorun türlü konularına ilişkin pekçok materyal derlenir. 1926 yılından beri toplanan malzemeler büyük bir folklor arşivinin meydana gelmesini ve zenginleşmesini sağlamıştır. Metodik yaklaşımlar birçok araştırmacının yetişmesine vesile olmuştur. Özbek folklorcu Hadi Zarifov'un (1905-1972) bu araştırmalarda büyük payı görülmektedir. 1920'li yılların sonunda halk sanatının türlü konularında araştırma ve inceleme yapan araştırmacılarda artış görülür. A.K. Boronkov'un darbazlar, M.F. Gavrilov'un Özbek kukla tiyatrosu hakkın-

daki kitapları bunun delilleri olarak gösterilebilir. M.F. Gavrilov, eserinde kukla (koğırçak) tiyatrosunun özelliklerini, kuklaların yapım tekniğini ele alır. “Sarkardalar” ve “Kaçal Palvan” adlı metinleri Rusça ve Özbekçe bastırır. Bu çerçevede, Gâzi Âlim Ergaş Cumabülbuloğlu'ndan derlediği “Allah” termesini, Hadi Zarif halk şairi Fazıl Yoldaşoğlu'ndan derlediği “Şaybanihan” destanını yayımlar.

Komünist Partisi'nin 23 Nisan 1932 yılında almış olduğu “Edebi ve Sanat Teşkilatlarının, Yeniden Yapılandırılması Hakkındaki Kararı” gereğince oluşturulan yeni komiteler, özellikle Sovyet devri eserlerinin ön plana alınmasını; Feodal devir ürünü olarak nitelendirilen destanların öncelikli eserler arasında olmamasını, araştırma ve yorumların ideolojik yapıya uygun olmasını esas alır.(7) Folklorik değerlerde bu çerçevede ele alınıp işlenir. 1933-1934 yıllarında basılan “Orta Asya Edebiyatı (Literatura Sredney Azii) adlı dergide folklorla ilgili pekçok çalışmaya yer verilir. “Folklor İtibar Vermek” başlığı altında yer alan çalışmalarda Özbek halkının dikkatleri çekilir. Hadi Zarif'in “Sözlü Edebiyat Hakkında Bazı Düşünceler”, Hasan Polat'ın “Folklor” başlıklı makaleleri bu dergide yayımlanarak konunun muhtevası ve bilimsel değeri üzerinde durulur. “Sovyet Edebiyatı” dergisinin 1935 yılında yayımlanan 7. ve 8. sayılarında “Folklor Derlemelerini Gerçekleştirecek Genç Araştırmacılara Mektup” başlıklı çağrıda derleme teknikleri hakkında bilgiler verilir. Hadi Zarif'in “Özbekistan'da Sovyet Folkloru”, Atacan Haşım'ın “Özbek Folkloru Doğrultusunda”, “Ekim İhtilâlinde Önceki Folklor” adlı makaleleri Özbek folkloru hakkındaki ilk teorik çalışmalar olarak göze

çarpmaktadır. Ancak bu çalışmalar mevcut siyasetin bir yansıması olarak görülmektedir.

1930'lu yıllarda özellikle Sosyalizm, Lenin, Komünist Parti, Ekim İhtilali, Kadın Özgürlüğü gibi konulara önem ve öncelik verilir. "Sovyet devri" halk yaratıcılığının ilk örnekleri olarak kabul edilen bu konulardaki metinler yayımlanır. 1935 yılında yayımlanan "Özbek Sovyet Folkloridan Numunalar" bu dönemin önde gelen ilk eserlerinden biri olarak sayılmaktadır. Sovyet döneminde yaratılan folklor eserleri sistemleştirilir, bölümlere ayrılır. Bunların gelişmesi ve yaygınlaşması için eleştiriler yapılır.

1935 yılında Miyanbuzruk Salihov, "Özbek Tiyatro Tarihi için Materyaller" ve Ekim İhtilaline Kadar Özbek Folkloru" adıyla iki kitap yayımlar. Özbek tiyatro tarihi hakkındaki kitabında yazar, halk tiyatrosunun mahiyeti, yapısı, türleri hakkında değerlendirmelerde bulunur. İkinci kitabında ise Özbek folklorunun Ekim ihtilali öncesine dayanan metinlerine yer verilir. Alpamış destanının Berdi Bahşi varyantlarından bazı bölümlere de burada yer verilmiştir.

M. Salihov'un bu çalışmalarının Özbek folklor tarihi içinde, ilk örnekler olması itibariyle, büyük önemi haizdir. Halk yaratıcılığına verilen önem, zamanla üniversitelerin filoloji fakültelerinde Özbek folklorunun ayrı bir dal olarak varlığı zorunluluğunu doğurur. Salihov'un yüksek öğrenim için hazırlamış olduğu **Özbek Folkloru** (1939) ve **Ekim İhtilalinden Sonraki Özbek Folkloru** (Oktayabr Soçsyalistik Revolyuçsiyasidan Keyingi Özbek Folklorı - 1941) adlı kitapları, örgün eğitim ve bu dalda uzmanlaşmak, araştırma yapmak isteyenler için yol gösterici olur.

1930'lu yılların sonuna doğru Özbek folkloru araştırmacıları arasına Mahsur Afzalov, Şarifa Abdullaeva, Yusuf Sultanov da katılır. Ğafur Ğulam, Hamid Alimcan, Maksud Şayhzada, Şakir Süleyman, Şarif Riza gibi bazı yazarlar da folklorla ilgi duyarlar. Mansur Afzalov (1910-1973), ünlü halk şairi İslâm Nazaroğlu ile uzun yıllar çeşitli çalışmalar yürütür. Tetkiklerini "İslâm Şair, Nazaroğlu" makalesiyle kamuya mal eder. (8)

İslâm Şair'in "Arzıgül" adlı destanını derleyip 1941 yılında yayımlar. B. Karimov ile yazdığı "Özbek Folkloru" makalesinde (1939) folklorun yapısı ve Özbek folkloru konusunda etraflıca değerlendirmelerde bulunur. Büyük Karimov (1906-1945) Özbek masalları konusunda değerli tesbitlerde bulunur. **Özbek Halk Ertaklari** (Özbek Halk Masalları - 1939), adıyla yayımladığı ve Özbekistan'da masallar hakkında yazılan ilk eserin önsözünde hem Özbek masalları, hem de masalların yapısı üzerinde durur. Şarif Riza Özbek halk fıkralarını toplayarak bastırır (1941).

1936 yılında Özbekistan Sanat Enstitüsü tarafından halk tiyatrosu konusunda çalışmalar başlatılır. Halk tiyatrosunun derlenmesi, öğrenilmesi, hakkında çeşitli atılımlara girişilir. A. L. Troiskaya başkanlığında 1936-1941 yılları arasında, Fergana bölgesine birkaç defa çeşitli araştırma gezileri düzenlenir. Bu çerçevede 80'den fazla seyirlik oyun metni derlenir. 1940 yılında, halk aktörleri olarak adlandırılan dramatik seyirlik oyuncularını Taşkent'e çağırarak, bunlara yeni imkanlar verilir.

II. Dünya Savaşı arifesinde ve savaş boyunca özellikle destan konularına önem ve öncelik verilir. Destanların kahramanlık, yiğitlik, dostluk, erdemli-

lik gibi temalarından yararlanılması esas alınır. Özbekistan Yazarlar Birliği'nin 1939 yılında yapmış olduğu II. Kurultay'da folklor meselelerine ilk sıralarda yer vermesi folklorla ilgiyi artırır. Esasen burada amaç, halkın vatan duygularından, kahramanlık hisselerinden yararlanmaktır. Öteden beri destanların yayılması ve söylenmesine yasak getiren Komünist Partisi, bu kez destanın fonksiyonundan yararlanmak amacıyla bu yöndeki faaliyetleri destekler, hatta bunlara öncülük eder. Bu çerçevede Hamid Alimcan, Maksud Şayhzada, Hadi Zarif, Şakir Süleyman, Buyuk Karimov, Mansur Afzalov, Yusuf Sultanov gibi aşartırmacılar "Alpamış", "Şirin ile Şakar", "Arzıgül", "Muradhan", "Rustamhan", "Goroğlıning Togılışı", "Balagardan", "Kündüz bilan Yulduz", "Malika Ayyar", "Ravşan" gibi Özbek destanlarını yayımlarlar.

II. Dünya Savaşı yıllarında Sovyetlerin Batı bölgelerinin Almanya tarafından alınması dolayısıyla pekçok bilim adamı bu bölgelerden kaçarak Özbekistan'a gelip yerleşir. Bunlardan V.V. Struve, V.F. Şişmarev, V.M. Cirmünskiy, A.K. Borovkov, A.Y. Yakubovskiy, C.P. Tolstov, K.V. Trever, B.S. Meylah, D.D. Blagoy, N.L. Brodskiy, N.K. Piksanov, K.L. Zelinskiy, S.I. Lipkin, V. Dercavin'in Özbek destan geleneği hakkında çalışmaları olur. Bu konuda Rusça'ya çeviriler yapılır. Döneme uygun olarak özellikle kahramanlık destanlarına öncelik verilir. "Dalh", "Huşgeldi", "Zülfizar bilan Avazhan", "Çambıl Müdafaa-sı", "Çambıl Kamali", "Goroğlı", "Tolak Batır" destanlarının derleme metinleri bu çerçevede basılır. Ünlü halk şairleri Fazıl Yoldaşoğlu ve İslâm Nazaroglu'nun kahramanlık, yiğitlik ve cesareti esas alan şiirleri bastırılır. Bu dönemde,

halk yaratıcılığını esas alan incelemeler yapılırsa da, bunlar umumi nitelikten uzaktır. H.T. Zarifov ile V.M. Cirmünskiy'in hazırladığı "Özbek Halk Kahramanlık Eposı" (9) bunların en derli toplu çalışmalarından biri olarak görülmektedir. (10)

II. Dünya Savaşı sonrası yıllarda folklorun bazı meseleleri ele alınır. M. Afzalov "Uluğ Vatan Uruşu Devri Folklorı Hakida", "Bekmurad Bahşı", "Şerabad destançıları" başlığıyla makaleler yayımlar. "Ferhad ve Şirin Destanının Halk Varyantı" adıyla bir inceleme gerçekleştirilir. Hadi Zarif "Özbek Folklorunda 1916 Yılgı Miliy Azadlig Kozğalaning (Ayaklanmasının) Aks Etişi", "Ergaş Cumanbulbuloğlı", "Tüntuğmuş Destanı Hakida", "Fazıl Yoldaşoğlu" adıyla pekçok çalışma gerçekleştirir.

1950'li yıllarda destan türünü her yönüyle derleme, araştırma ve inceleme çalışmalarına detaylı olarak yeniden başlanır. Bu çerçevede Hadi Zarif, M. Ağzalov, M. Alaviya, Z. Husayinov'un hazırladığı "Özbek Sovyet Folklorundan Numunalar" başlıklı çalışmaları basılır. "Oysuluv", "Ravşan", "Malika Ayar", "Küntuğmuş", "Yadgar", "Arzıgül", "Şirin Bilan Şakar", "Rustamhan", "İntizar", "Muradhan" gibi epik eserlerde "Özbek Halk Destanları (2c.)" adlı çalışmalar hazırlanarak yayımlanır.

1956 yılında Taşkent'te Alpamış destanına adanan bir kongrede destanın muhtevası, halkçı yanı üzerinde değişik düşünceler öne sürülür. Bu destanın Kazak, Kırgız, Karakalpak, Tatar, Altay, Başkırt ve Tacikler arasında varyantları üzerinde durulur. Kongrenin folklorun özellikle de destanın araştırılması ve değerlendirilmesi yönünde olumlu katkıları olur. Nitekim Kongrenin yapılmasını

dan sonra bu konu üzerinde ciddiyetle durulmaya başlanır. "Alpamış" destanının Fazıl Yoldaşoğlu varyantı 1957 ve 1958 yıllarında yeniden basılır(11). "Özbek Halk Şayirlerinin Sovet Davri İcadi (1958)" adlı bir eser yayımlanır.

"Özbek Şeiriyati Antologiyasi (1961)" adlı eserin I. cildi halk şairlerine ayrılır. 1950'li yılların sonunda folklorun ayrı konuları, yaratıcılığı, bazı devrelerini monografik usulde tedkik eden çalışmalar görülmeye başlanır. Muzayyana Alaviya "Özbek Halk Koşıkları (1959) adlı eserinde koşmaların tahlilini gerçekleştirir. C. Kabulniyazoviç "Sovet Davrida Özbek Halk Poetik İcadi" (1959) adlı eserinde tahliller yapar. L.A.Perepeliçsina "Özbek Halk Koğırçak (Kukla) Teatiri" (1959) adlı eserinde kuklanın türlerini ele alır.

1960-1970 yıllarında Özbek folklorunun bilimsel çerçevede ele alınması çalışmalarına hız verilir, araştırma ve incelemelere yeni bir çehre kazandırılır. Daha önce halk şairlerinin yaratılarına veya onların dağırıcılığında yer alan destanlara verilen öncelik, bu dönemde yerini halk ağzından yapılan ve yeni anlaşışya sebep Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin 1975 yılında karara bağladığı 23-25 sayılı "Edebiyat ve Güzel Sanatlara Eleştirel Bakış Hakkında"ki kararıdır. Komünist Partisi, folkloru, komünist düşünce ve dünya görüşünün yerleştirilmesi veya benimsetilmesinin en önemli yolu olarak kabul etmiş ve bunun sağlanmasını istemiştir.

1970'li yılların sonunda folklor disiplinini konusunda yeni çalışmalar gerçekleştirilir. H.T.Zarifov "Özbek Halk Dastanlarının Tarihî Asasları" (1976), "Halk İcadını Naşra Tayyarlaş Prinsipleri" (1978) adlı eserlerini bu anlayışla

kaleme alır. V. M. Cirmünskiy'in "Tuyurskiy Geroyçeskiy Epos (Navka 1974)" adlı eserinde Türk halklarının destanlarını ele alır.

Rus bilgin, N.V. Kıdayş-Pokrovskaya ile Hadi Zarif, Rüstamhan destanının Fazıl Yoldaşoğlu varyantını Rusça ve Özbekçe, tetkik ve açıklamalı olarak hazırlarlar. Bu çalışma, 1972 yılında SSCB Halkları Destanları serisinde Moskova'da yayımlanır. Öte yandan destan anlatıcıları ve yaratıcıları hakkındaki materyaller ile halk yaratıcılığına ait diğer materyallerin yaşayışı ve yapısı hakkındaki çalışmalar önem kazanır.

Bu çerçevede büyük halk şairi Ergaş Cumanbülbüloğlu (1972), ünlü bahşiler Fazıl Yoldaşoğlu, İslâm Nazaroğlu, Muhammedkul Canmuradoğlu (1975) hakkında çalışmalar gerçekleştirilir. "Özbek Halk Ertakları (Masalları) Hakida" (1964) adlı kitabında yazar, Özbek masallarını temalarına göre sınıflandırmak suretiyle geniş incelemelerde bulunur, hayvan masallarının totemizm ve animizm ile ilişkilerini ifade eder. Bu masalların olağanüstü ve gerçekçi yanı ile bunlardaki estetik yapı üzerinde durur. K. İmamov "Özbek Satirik Ertakları" (1974) adlı eserinde, bu masalların tür bakımından özellikleri, geleneksel motifleri, kahramanları, sosyal yapısı, masal ve destan ilişkilerini irdeler. Ğ. Calalov ise "Özbek Halk Ertakları Poetikası" (1976) adlı eserinde olağanüstü masalların genetik yapısı ve morfolojisini tahlil eder. M. Ağzalov, Z. Husainava, H. Resulov'un hazırladığı iki ciltlik "Özbek Halk Ertakları", Rusça ve Özbekçe olarak basılır.

Özbek folklorunun diğer bilim dalları ile ilişkileri de ele alınmış, folklorun sosyoloji, tarih, felsefe ve eğitim ile yakın

bağı üzerinde durulmuştur. Z. Mirtursunov'un "Özbek Halk Ağzaki İcadida Halk Pedagogikası" (1974), A. Akbarov'un "Halk Ağzaki İcadida Materyalistik Müşahada ve Diyalektika Alementları" (1977), S. Alimov'un "Özbek Folklori Estetikası", T. Turdiyev'in "Yaş Avladni Tarbiyalaşda Halk Ağzaki İcadining Rolı" gibi eserleri bu çerçevede ele alınan çalışmalarıdır. Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin önerdiği ilkeler esas alınır. Bazı eserler tamamen siyasi niteliği bü-ründürülerek yayımlanır. Y. Caraev'in "Özbek Halk İcadida Ateistik Karışlar", "İslâm, Hatın-Kızlar, Folklor", "Kuraning Musulman Bolmagan Halklarga Münasabati", "Özbek Halk İcadida Dinga Karşı Motivlar" (1965) adlı eserleri folklorun siyasi yapı çerçevesinde ele alındığı eserler olarak görülmektedir.

Özbek folklorunda "Küçük türler" olarak nitelendirilen bilmece, atasözü ve deyimler hakkında 1960'lı yıllara kadar önemli bir çalışma gerçekleştirilememiştir. Bu konuda ilk çalışmayı Z. Husaynova yapmıştır. Topladığı bilmeceleri 1961 yılında bastırmıştır. Yazar 1966 yılında bilmeceleri bilimsel açıdan ele alan yeni bir çalışma gerçekleştirir ve bu konuda "Özbek Tapışmakları" adıyla bir kitap yayımlar. Eserde bilmecelerin yapısal özellikleri, terimleri, çıkış yolları, estetik, siyasi ve ahlaki yanı üzerinde durulur. Eserde Sovyet döneminde yaratılan bilmecelere de ayrıca yer verilmiştir.

M. Kadirov "Özbek Halk Ağzaki Draması" (1963) adıyla geleneksel tiyatroyu incelemiş, bunun yapısal özellikleri, halk sanatçıları, saray tiyatrosunun kıyafetleri, oyunların repertuarları gibi konular üzerinde durmuştur. Buhara ve Surhanderya bölgelerinde yaptığı araştırmalardan elde ettiği materyallerin

tahlilini yaparak dramaları temalarına göre sınıflandırmıştır. "Özbek Teatri Ananaları" (1976) adlı eserinde ise geleneksel Özbek tiyatrosu ve onun Sovyet dönemi çağdaş Özbek tiyatrosuna etkisi konularını irdeler, geleneksel tiyatronun özellikleri ve türlerini inceler.

Özbekistan'da folklor faaliyetlerinin yürütüldüğü alanlardan biri de halk müziğidir. Bu konudaki çalışmalar 1955 yılından sonra başlanır. Y. Racabiy, İ. Akbarov, K. Alimbaeva, M. Ahmedov gibi araştırmacılar derleme ve notalama yoluna giderler. Bu konuda E.E. Romanskaya'nın Zapisi Muzikalnoğa Folklor" (Taşkent 1957) adlı eseri ilk ve değerli bir çalışma olarak göze çarpar. Üzerinde durulan konulardan biri de edebiyat ve folklor ilişkisidir. Bu konudaki faaliyetlere 1960'tan sonra başlanır. O. Sabirov'un "Özbek İcadida Folklor" (1975), Ğ. Calalov'un "Hamza Poeziyasi ve Halk Ağzaki İcadi" (1975) adlı çalışmaları, M. Afzalov, M. Kadirov, S. Mamacanov, G. Mominov, M. Haki-mov'un makaleleri bunlara örnektir.

H. Mallaev'in "Alişer Navayi Va Halk İcadiyeti" (1974) bu konuda yapılan değerli çalışmalardandır. Eserde Nevayi'nin eserlerinde folklor ve mitoloji ile ilişkisi, Hamsede geçen kahramanların folklor içindeki fonksiyonları, Nevai destanlarının varyantları, halk yaratıcılığında Alişer Nevai tipi gibi konular işlenmiş ve incelenmiştir. Bu çerçevede V. Abdullaev'in "Tahir va Zuhra", R. Macidov'un "Hurşed va Malikay Dilaram" adlı çalışmalarında da folklor ve edebiyat meseleleri ele alınmış, folklorun önemi üzerinde durulmuştur.

Özbek folklorunda önemli bir yer tutan çocuk folkloru üzerinde Ğ. Cahangirov'un "Özbek Balalar Folklori" (1974)

adlı bilimsel eseri ilk çalışmalarından biri olarak görülmektedir. Eserde; çocuk folklorunun özellikleri, türleri, sayımları, bilmeceleri, masallar, oyunlar geniş bir şekilde yer alır, bunların tahlili yapılır.

Üzerinde önemle durulan konulardan biri de Sovyet Devri folklorudur. H. T. Zarifov, M. Ağzalov, M. Alaviya gibi tanınmış folklorcular özellikle bu konuya dikkatlerini vermiş, çalışmalarını bu merkez etrafında yoğunlaştırmışlardır. C. Kabul-niyazov "Özbek Sovet Folklorining Rivaclanış (Gelişme) Yollari" (1969) eserinde 1920-1930 yılları folklor faaliyetleri tahlil eder. O. Sabirov'un "Özbek Sovet Folklori Oçerki" (1971) kitabında II. Dünya Savaşı ve sonrası halk şiiri yaratıcılığı örnekleri, folklorun halk hayatında tuttuğu yer konu edilir ve halk yaratıcılığının profesyonel sanat ile yakınlığına işaret edilir. Bu eserlerin birçoğunda mevcut siyasi otoritenin ilkelerine göre hareket edilir.

Özbek folkloru konusunda yapılan en değerli çalışmalardan biri 1964 yılından itibaren yayımlanmaya başlanan "Özbek Halk İcadı" adlı seridir. Bu seri içerisinde 45 cildi aşan materyal yayımlanmıştır. İntizar, Dastağül, Muradhan, Güli Hıraman, Arzıgöl, Tahir va Zuhra, Hasanhan, Latiflar, Altın Alma, Suv Kızı, Gulperi, Aycamal, Göroğlining Tuğış, Gülşan-bağ, Gülnar Pari, Ravşan, Dalli, Askiya; Ak Alma Kızıl Alma adlı eserler bunlardan bazılarıdır. Bu çerçevede Rusça olarak Alpamış, Muradhan gibi eserler de basılır.

Cumanbulbuloğlu'ndan derlenen destanlardan teşkil edilen beşi Özbek, üçü Rusça olmak üzere sekiz metin basılmıştır. Bu eserler açıklama ve sözcükle verilmiş, dolayısıyla bilimsel yapı ön plana

çıkıştır.

Folklor çerçevesinde halk edebiyatı bölümüne, özellikle de destanlara ağırlık verilmesi Özbekistan'da folklorun daha çok sözlü edebiyat kısmına önem verildiğinin ifadesi olarak değerlendirilebilir. Özbek folklorcuları özellikle epik eserlere yer vermişlerdir. Bunun yanında bu eserleri icra edenler ile destanın yaratıcılarına ayrı bir önem atfetmişlerdir.

NOTLAR

1. Folklorun Avrupa'da doğuşu, yayılması hakkında geniş bilgi için bkz. Y.M. Sokolov, "Problems and Historiography of Folklore", Russian Folklore, New York 1950, s. 3-15.
2. H.T. Zarifov, "Voprosı İzüçeniya Eposa Narodov SSSR", K. İzüçeniya Uzbekskogo Parodnog Eposa, Moskova 1958 İzd-vo AH SSSR, s. 101.
3. Derlenen malzemelerin büyük bir bölümünün parti ilkelerine uymaması sebep gösterilerek yayımlanmaması veya yasaklanması bir yana bırakılırsa, materyallerin teabiti bile önemli bir kazanç olarak değerlendirilebilir.
4. Rusya'daki folklor faaliyetleri ve mevcut siyasi otoritenin bunu etkileme ve yönlendirmesi konusunda geniş bilgi bkz. Felix J. Oinas, "Rusya'da Folklor Faaliyetleri", Çev.: Umay Günay Milli Folklor. C.: 3. S.: 20, Kış 1993, s. 2-13.
5. G.O. Yunusov, "Özbeklarda El Tanış İşi", Türkistan Gazetesi, 18 Dekabr, 1922.
6. G.O. Yunusov, "Alpamış", Bilim Uçağı Curnali, 1923, Sayı: 2-3, s. 37-59.
7. 1917 Ekim İhtilalinden sonra Sovyetler Birliğini oluşturan milletlerin tümünde folklor konusundaki çalışmalara hız verilir. 1920'den, 1940'a kadar sisteme uygun olmak şartıyla karşılaştırmalı araştırmalara önem verilirken, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Stalinist politikanın iyice egemen olması ile birlikte bu tür çalışmalarda Batı kaynaklarının dipnotlarda gösterilmesi bile hoş karşılanmaz. Bu anlayış Stalin'in ölümüne kadar sürer. Bkz. Felix J. Oinas, "Rusya'da Folklor Faaliyetleri", Çev.: Umay Günay, Milli Folklor C.: 3. S.: 20, Kış 1993. s. 2-13., Ali Abbas Çınar, "Kazakistan'da Folklor Faaliyetleri", Milli Folklor, C.: 3, S: 21, Bahar 1994, s. 45-51; Ali Abbas Çınar, Doç. Dr. Yuriy Vasilyev "Yakutistan'da Folklor Faaliyetleri", Milli

- Folklor, C.: 3, S.: 23, Güz 1994, s. 37-41
8. Gülistan Dergisi, Sayı: 11, Taşkent 1939.
  9. Bu eser, Moskova'da 1947 yılında Rusça olarak yayımlanmıştır.
  10. Kitabın birinci bölümünde Özbek destançılığı ve halk şairliği geleneği, ikinci bölümünde epik tür, üçüncü bölümünde Özbek destanlarının genel yapısı, dördüncü bölümünde son dönem destan yaratıları ve halk şairlerinin çağdaş konularda yazdığı eserlerin tahlillerine yer verilmiştir. Bu eser 1958 yılında Doğu Almanya'da Almanca olarak bastırılmıştır.
  11. M. Saidov, M. Muradov, B. Sarimsakov, A. Kahharov, O. Madaev gibi araştırmacıların da bu destan hakkında çalışmaları olmuş ve basılmıştır. Bkz. Özbek Halk Ağzaki Poetik İcadı, Taşkent 1980, Okutuvçi Naşriyati, s. 40.
- BİBLİYOGRAFYA**
1. Abdullaev, V.A., **Özbek Adabiyati Tarihi**, Taşkent 1964, Okutuvçi Naşriyati.
  2. Afzalov, M., **Özbek Halk Ertaklari Hakida**, Taşkent 1964, Fan Naşriyati.
  3. Ahmadov, A., **Halk Ağzaki İcadida Materyalistik Muşahada va Dialektika Elementlari**, Taşkent 1977, Özbekistan SSR, Fan Naşriyati.
  4. Ahmad Yassaviy, **Hikmatlar**, Taşkent 1991. Gafur Gulam Namidağı Adabiyat ve Sanat Naşriyati.
  5. Alaviya, M., **Özbek Halk Koşıkları**, Taşkent 1959, Özbekistan SSR Fan Naşriyati.
  6. Alimov, S., **Özbek Folklori Estetikasi**, Taşkent 1974, Özbekistan Naşriyati.
  7. Alpamiş, Taşkent 1993, Özbekistan Naşriyati.
  8. **Avazhanning Ölimga Hükmi Etilligi**, Taşkent 1976, Fan Naşriyati.
  9. Bakiev, O., **Bulbul Taranalari / Ergaş Cumanbulbuloglining Dastan va Termalari**, Beş tomlık, 1-5 Tomlar, Taşkent 1971-1973, Özbekistan SSR Fan Naşriyati.
  10. Banarlı, Nihad Sami, "Rusya'da Yasak Edilen Kitap: "Dede Korkut", Türk Kültürü, S.: 39, Ocak 1966, s. 64-68.
  11. Behar, Büşra Eraslı, "Avlulu Özbek Evi", Anayurttan Atayurda TÜRK DÜNYASI, S.: 4, Eylül 1993, s. 73-75k.
  12. Boriev, O., **Navruz Tarihidan Lavhalar**, Taşkent 1990.
  13. Cahangirov, G., **Özbek Balalar Folklori**, Taşkent 1975, Okutuvçi Naşriyati.
  14. Calalov, G., **Özbek Folklorida Canlilara Münasabat**, Taşkent 1979, Özbekistan SSR Fan Naşriyati.
  15. Calalov, G., **Özbek Halk Ertaklari Poetikasi**, Taşkent 1976, Özbekistan SSR Fan Naşriyati.
  16. Cirmüniskiy, V.M., **Tyrskiy Geroyçeskiy Epos**, Leningrad 1974, Navka
  17. Çakır, Ahmet, "Özbekistan'da Eski Bir Halk Oyunu Karsak", Anayurttan Atayurda TÜRK DÜNYASI, S.: 4, Eylül 1993, s. 24-26
  18. Çeneli, İlhan, "Özbektili va Adabiyati", Türk Kültürü, S.: 172, s. 64.
  19. Çınar, Ali Abbas, "Özbekistan'da Halk Şairliği Geleneği", Kültür ve Sanat, S.: 23, Eylül 1994, s.?
  20. Çınar, Ali Abbas, "Özbekistanlı Bilim Adamı Malik Muradoğlu", Ahilik Yolu, S.: 83, Ocak 1993
  21. Ercilasun, Ahmet Bican, **Türk Dünyası Üzerine Makaleler - İncelemeler**, Ankara 1993, Feryal Matbaası.
  22. Ergun, Metin, "Özbek Türkleri'nin Atasözlerine Dair Bir Eser", Türk Kültürü, S.: 295, Kasım 1987, s. 53-62.
  23. Ergun, Metin, "Özbek Türklerinin İntizar Destanı", Milli Folklor, S.: 7, Eylül 1990, s. 45-47.
  24. **Folklor ve Etnografya**, Taşkent 1986, Davlat Madaniyat İnstitutı.
  25. Gözibaev, T., **Fazil Yoldaşoğlu**, Taşkent 1968, Özbekistan SSR Fan Naşriyati.
  26. **Hilaman (Goroğlı Destanlaridan)**, Taşkent 1970, Özbekistan Fan Naşriyati.
  27. İmamov, K., **Özbek Halk Satirik Ertaklari**, Taşkent 1974, Özbekistan, SSR Fan Naşriyati.
  28. Husainov, Z., "Özbek Halk Tapışmaları" Türk Kültürü, S.: 178, Ağustos 1978; s. 56
  29. Kadırov, M., **Halk Koğırçak Teatrı**, Taşkent 1972, Gafur Gulam Namidağı Adabiyat ve Sanat Naşriyati.
  30. Kadırov, M., **Özbek Halk Ağzaki Draması**, Taşkent 1963.
  31. Kadırov, M., **Özbek Halk Teatrı**, Taşkent 1970, Özbekistan Komünist Partiyası Markaz Komiteti Naşriyati.
  32. Kahveci, Mücella, "Özbekistan Kadın ve Erkek Kıyafetleri" Anayurttan Atayurda TÜRK DÜNYASI, S.: 6 Haziran 1994, s. 52-54.
  33. **Karabaev, U., Boş Vakt va Dam Alış Madaniyati**, Taşkent 1989, Özbekistan Naşriyati.
  34. Karabaev, U., **Özbekistan Bayramları**, Taşkent 1991, Okutuvçi Naşriyati.
  35. Karabaev, U., **Tablat Bayramları**, Taşkent 1988, Mehaat Naşriyati.
  36. Karamatov, F., **Özbek Muzikası Sovet Davrida**, Taşkent 1967, Özbekistan Komünist Partiyası Markaz Komiteti Birlaşgan Naşriyati.

37. Karamatov, F., **Uzbekskaya Dombrova-ya Muzika**, Taşkent 1962, Özbekistan SSR Naşriyatı.
38. Koçar, Çağatay, "Türkistan Halk Saz Şairi Ergeş Cumanbülbüğü", **Türkistan ile ilgili Makaleler**, Ankara 1991, Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 245-253.
39. Koçar, Çağatay, "Türkistan'daki Özbek Türk Boyunda Ninniler", **Türkistan ile ilgili Makaleler**, Ankara 1991, Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 146-156.
40. Koçar, Çağatay, "Türkistan Özbek Atasözleri ve Deyimleri ile Anadolu Türk Atasözleri ve Deyimlerinin Kukayesesi", **Türkistan ile ilgili Makaleler**, Ankara 1991, Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 177-198.
41. Koçar, Çağatay, "Yunus Emre Şiirlerinin Türkistan'daki Tercümesi", **Türkistan ile ilgili Makaleler**, Ankara 1991, Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 254-266.
42. Koşay, Hamit, Zübeyr, "Özbek Masalları", **Türk Folkloru Araştırmaları 1982**, Ankara 1983, s. 229-231
43. Küntoğmuş, Taşkent 1949, Fanlar Akademiyasının Naşriyatı.
44. Lobaçeva, H.P., **Formirovanie Novoy Obryadnosti Uzbekov**, Moskva 1978, Navka.
45. Mähmud, Nizamettin-Ertuğrul Yaman, **Türkçe-Özbekçe, Özbekçe-Türkçe Sözlük**, Taşkent 1993, Çağır Gulam Namidagi Adabiyat ve Sanat Naşriyatı.
46. Mallaev, N.M., **Alişer Navaiva Halk Ağzak Adabiyati**, Taşkent 1974, Ğafur Gulam Namidagi Adabiyat va Sanat Naşriyatı.
47. Mallaev, H.M., **Özbek Adabiyati Tarihi**, Taşkent 1976, Okutuvçı Naşriyatı.
48. Mirzayev, T., "Alpamiş" **Destanining Özbek Varyantları**, Taşkent 1968, Fan Naşriyatı.
49. Mirzaev, Tura, "Özbek Halk Destanlığı ve İslâm Şair", Aktaran : Dursun Yıldırım, **II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri**, II. C., Ankara 1982, s. 307-312.
50. Mubarak Maktublar (Özbek Adabiyati Bostani), Taşkent 1987, Ğafur Gulam Namidagi Adabiyat ve Sanat Naşriyatı.
51. Muradov, M., **Özbek "Göbroğlu" Dastanlarını Organik Tarihi/Adabiyatşünaslik ve Tilşünaslik Masalaları**, Taşkent 1961.
52. Muradov M., **Özbek Halk Dastanları-da Goroğlu Obrazi**, Taşkent 1962.
53. Murodav, M., T. Mirzaev, **Özbek Folklorşünasligining Yarım Asri**, Taşkent 1967, Şark Yulduzi.
54. Navrozu Alam Bugün. Taşkent 1989.
55. Navruz (Navruz Bilan Bağlık Koşiklar, Afsanalar, Adetler ve İrılar), Taşkent 1992, Fan Naşriyatı.
56. **Özbek Asatırları, Hikmatları, Rivayatlari**, Taşkent 1993, Abdulla Kadiri Namidagi Halk Merasi Naşriyatı.
57. **Özbek Halk Peotik İcadik**, Taşkent 1980.
58. **Özbek Halk Ertakları**, Taşkent 1992, Meras Naşriyatı.
59. "Özbekistan", Anayurttan Atayurda **TÜRK DÜNYASI**, S.: 1, Kasım 1992, s. 28-29.
60. **Özbekistan Ansiklopediyası**, Taşkent 1975.
61. Özkan, İsa, **Yusuf Bey-Ahmet Bey (Bozoğlan)**, Ankara 1989, Kültür Bakanlığı Yayınları.
62. Öztürk, Ali Osman, "Almanca'da Yeni Bir Özbek Masalları Kitabı", Anayurttan Atayurda **TÜRK DÜNYASI**, S.: 4, Eylül 1993, s. 85-86.
63. Rahmanov, M., **Özbek Teatrı**, Taşkent 1975.
64. Razzakov, H., T. Mirzaev, O. Sabirov, K., Imamov, **Özbek Halk Ağzaki Poetik İcadi**, Taşkent 1980, Okutuvçı Naşriyatı.
65. Sabirov, O., **Realistik Proza va Folklor**, Taşkent 1979, Fan Naşriyatı.
66. Sarımsakov, B., **Özbek Marasim Folklorı**, Taşkent 1986, Fan Naşriyatı.
67. Şoyusupova, Ğ., **Özbek Adabiyati Tarihi**, Beş Tomlik, 1-5 Tomlar, Taşkent 1977-1980, Özbekistan SSR Fan Naşriyatı.
68. Şoyusupova, Ğ., **Vaprosı Teorit i İstorii Norodnogo Tvorçetva Ğoyalar**, Taşkent 1965, Özbekistan Naşriyatı.
69. Tahir ve Zahra, Sumanbar, Zevarhan, **Varka bilan Gülşah, Vamık va Azra**, Taşkent 1974, Ğafur Gulam Namidagi Adabiyat ve Sanat Naşriyatı.
70. Tokliyev, Bakican, **Yusuf Has Hacibning "Kutadgu Bilig Asari"** Taşkent 1991, Özbekistan Naşriyatı.
71. Turdiev, T., **Yağ Avladnl Tarbiyalaşda Halk Ağzaki İcadining Roli**, Taşkent 1974, Özbekistan Naşriyatı.
72. Türkmen, Fikret, "Köroğlu'nun Özbek Varyantları", **Milli Folklor**, S.: 4, Aralık 1989, s. 8-9.
73. Vambery, A., "Yusuf-Ahmet Destanı'nın Önsözü", Çev.: Yücel Aksan, **Milli Folklor**, S.: 17, Bahar 1993, s. 37-40.
74. **Yangi Turmuş Vangi Ananalar**, Taşkent 1973.
75. Yıldırım, Dursun, "Köroğlu Destanı'nın Ortaasya Rivayetleri", **Milli Folklor**, S.: 4, Aralık 1989, s. 10-11, 26.
76. Yoldaşev, İbrahim, "Özbek Kağıdı ve Matbaacılığı Tarihi Üzerine", **Dil Dergisi**, S.: 15, Ocak 1994, s. 65-68.